

mü üzerine yerine geçen oğlu Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Mansûr da İbn Madâ'dan bu görevi sürdürmesini istedi. Yeni sultanın 582'de (1186) Tunus'a yaptığı sefere katılan İbn Madâ Kayrevan'da bulundukları sırada hastalandı. Bunun üzerine görevinden azledilirse de iyileşince tekrar Bicâ'ye kadılığına getirildi. Bir süre sonra yaşlılığı sebebiyle görevinden ayrıldı. İbn Madâ, hayatının son yıllarında Endülüs'e gelen Ebû Yûsuf el-Mansûr'u karşılamak için Endülüs'e gitti (585/1189). Ardından yerleştiği İşbiliye'de kendini tamamen ilme verdi. 27 Cemâziyelâhîr 592'de (28 Mayıs 1196) vefat etti ve şehrin Bâbülcavher dışında bulunan kabristanına defnedildi.

Fıkıh, hadis, dil ve kıraat ilimleri yanın-da tıp ve matematik sahalalarında da bilgi sahibi olan İbn Madâ'nın öğrencileri arasında İbn Dihye el-Kelbî, Abdullah b. Süleyman b. Havtullah, Ebû'l-Hasan eş-Şârî el-Gâfîkî, Ömer b. Muhammed eş-Şelebîn, İbn Zerkûn ve Gâlib b. Abdurrahman eş-Şerrât gibi âlimler bulunmaktadır.

İbn Madâ'nın yetiştiği dönemde Kuzey Afrika ve Endülüs'te Mâlikî mezhebi yaygındı. Bu yıllarda Muvahhidler Devleti'nin temellerini atmaya çalışan İbn Tûmert mezhep taassubuna, özellikle Mâlikî mezhebi taraftarlarına karşı bir hareket başlatmış, yıkılan Murâbitlar Devleti yerine kurulan Muvahhidler Devleti de Kuzey Afrika ve Endülüs'teki Mâlikîlik taassubuna karşı resmî mezhep olarak Zâhirîliği benimsemişti. Endülüs'te Mâlikî fıkıhı tahsil eden İbn Madâ, Mağrib'e geçip Muvahhidler Devleti'nde kadılık görevine tayin edilince Zâhirî mezhebini kabul etti. Dönemin büyük Zâhirî fakihlerinden biri olan İbn Madâ, Zâhirî mezhebi doğrultusunda yaptığı çalışmalarda nahiv âlimlerinin görüş ve düşünceleriyle de meşgul oldu. Onların Kur'an âyetlerinin zâhirini bir tarafa bırakıp yaptıkları çeşitli yorumlarla hem Allah'ın kelâmını asıl gayesinden uzaklaştırmaya sebep olduklarını, hem de nahiv öğretimini zorlaştırdıklarını, bunun ise Kur'an'ı kendi şahsî görüşleriyle tefsir etmeyi yasaklayan hadislerle ters düşüğünü ileri sürdü (*Kitâbü'r-Red* [nşr. Şevkî Dayf], s. 88, 92-93; a.e. [nşr. M. İbrâhim el-Bennâ], s. 70). Yazdığı üç eserle nahivcilerin dil öğretimi konusundaki görüşlerini eleştirdi.

İbn Madâ'ya göre kelimenin cümle içinde merfû, mansub, mecrur, meczum olmasının sebebi nahivcilerin cümlede var saydıkları fiil, edat vb. âmillere değil ko-

nuşanın kendisidir. Konuşan öyle söylediği için kelime merfû, mansub, mecrur veya meczum olmuştur; yani âmil konuşanın kendisidir. Buna bağlı olarak câr-mecrur ile zarfa müteallak tayinine, mü-nâdâ, iştilal, tenâzû' ve tahzîr konularında ayrı bir âmil, fiil ve sıfatlarda (şibh-i fiil) fâil zamir takdirine ihtiyaç yoktur. Bütün bunlar takdir ve te'vile gerek kalmadan oldukları gibi kabul edilmelidir. Yine ona göre nahiv kurallarıyla ilgili ikinci ve üçüncü derecedeki soru ve cevaplar ve akıl yürütmeler de gereksizdir. Belli kökten şu vezinde bir kelime nasıl türetilir gibi sorular yersiz ve lüzumsuzdur. Zira böyle sorular dilde bulunmayan birçok kelimenin türetilmesine sebep olacağı için zararlıdır. Daha önce Câhiz, İbn Cinnî ve özellikle İbn Hazm da nahivcilerle bazı itirazlar yöneltmişlerse de onların eleştirileri İbn Madâ'nın kadar kapsamlı ve sistematiğe değildi. İbn Madâ'nın dil meselelerine bu şekilde yaklaşımında, men-sup olduğu Zâhiriyye doktrininin etkisi açıkça görülmektedir. İbn Madâ'nın bu görüşlerine XX. yüzyıla kadar itibar edilmemiş, bu yüzyılın ilk yarısında İbn Madâ'yı örnek alarak Arapça'nın kolaylaştırılması konusunda bazı çalışmalar yapılmış, bu arada İbrâhim Mustafa İhyâ'ü'n-nahv adıyla bir eser kaleme almıştır. Fakat bunların pek başarılı olduğu söylenemez (Muhammed Ali en-Neccâr, bk. bibl.; M. Abdülhâlik Üdayme, bk. bibl.; Ali el-Ammârî, bk. bibl.).

Eserleri. İbn Madâ nahiv, tefsir, kıraat ve hadis âlimleriyle onların metotlarına yönelttiği eleştirileri ihtiva eden bazı eserler kaleme almıştır. 1. *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât*. Şevkî Dayf (Kahire 1366/1947, 1977, 1982) ve Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Kahire 1399/1979) tarafından neşredilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsâ ed-Düvâli es-Sarîfi'ye de (ö. 790/1388) aynı adla bir kitap nisbet edilmektedir (Süyûtî, I, 252; Hânsârî, VIII, 100). 2. *el-Müşrik fi işlâhi'l-manlık*. İbn Madâ'nın *Kitâbü'r-Redd*'inde (nşr. Şevkî Dayf, s. 107) sözünü ettiği, nahvin bütün konularını içeren eleştiri ağırlıklı kitabın bu eser olması muhtemeldir. 3. *Tenzihü'l-Kur'an 'ammâ lâ yeliku bi'l-beyân*. İbn Madâ'nın nahiv, tefsir ve kıraat âlimlerinin Kur'an'la ilgili yöntemlerine itirazlarını içermektedir. Müellifin çağdaşı İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1212) bu esere *Tenzihü e'immeti'n-nahv 'ammâ nüsibe ileyhim mine'l-haça'* ve *s-sehv* adıyla bir reddiye yazmışsa da İbn Madâ onun

tenkitlerini önemsemediğini ifade etmiştir (Abdülvehhâb b. Mansûr, III, 359). 4. *el-Bernâmec*. Hocalarının biyografileriyle onlardan okuduğu kitaplar ve aldığı icâzetlere dairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Madâ, *er-Red 'ale'n-nühât* (nşr. Şevkî Dayf), Kahire 1366/1947, neşredenin girişi, s. 1-76; a.e. (nşr. M. İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1399/1979, neşredenin girişi, s. 3-52; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 91-92; İbn Hazm, *et-Takrib li-haddi'l-manlık* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1959, s. 202; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kur-râ'* (Altıkulaç), III, 1123-1124; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 192; Münzirî, *et-Tekmile*, I, 254-255; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, s. 109-110 (rakam 234); İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, I, 208-211; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 252, 323; Keşfü'z-zunûn, I, 494-495, 839; II, 1693; Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, Kahire 1962, III, 96-98; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, V, 512-515; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 357-360; Muâz es-Seretâvî, *İbn Mađâ' el-Kurtubî ve cühûdühü'n-nahviyye*, Amman 1988, tür.yer.; Şa'bân Avvâd M. el-Ubeydî, *en-Nahvü'l-'Arabî ve menâhicü't-te'lîf ve't-tahlîl*, Dimaşk 1989, s. 419-438; Abdülkerîm Muhammed el-Esed, *el-Vasîf fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Riyad 1413/1992, s. 156-159; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Üyûnü'l-mü'ellesât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1992, I, 270-271; Muhammed Ali en-Neccâr, "İbn Mađâ' el-Kurtubî ve reddühü 'ale'n-nühât", *ME*, XIX/1 (1949), s. 233-239; XIX/3 (1949), s. 524-530; XIX/4 (1949), s. 611-616; XIX/6 (1949), s. 898-905; M. Abdülhâlik Üdayme, "Havle er-Red 'ale'n-nühât", a.e., XIX/5 (1949), s. 805-810; Ali el-Ammârî, "İbn Mađâ' ve tahzîrühü'n-nahv", a.e., XXXI/7 (1960), s. 698-706; Selâhaddin ez-Za'belâvî, "en-Nahv ve'n-nühât", *MMLAdm.*, LIV/4 (1979), s. 868-870; M. Hâşim Abdüddâim, "et-Ta'îl 'inde'n-nühât", *Mecelletü'l-Bahşi'l-ilmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, III, Mekke 1980, s. 151-157; Faruk Toprak, "Reformist Bir Arap Gramercisi İbn Madâ", *DTCFD*, XXXVII (1994), s. 207-212; Köjirô Nakamura, "İbn Mađâ's: Criticism of Arabic Grammarians", *Orient*, X (1974), s. 89-113; F. de la Granja, "İbn Mađâ", *EI*² (İng.), III, 855-856; İnâyetullah-ı Fâtihi Nejad, "İbn Mađâ", *DMBİ*, IV, 626-628.

HULÛSİ KILIÇ

İBN MÂHÂN

(ابن ماهان)

Ali b. İsa b. Mâhân
(ö. 195/811)

Abbâsî kumandanı ve valisi.

Aslen İranlıdır. Benî Huzâa'nın âzatlısı olan babası İsa b. Mâhân, Abbâsîler'in ihtilâl hareketine erken dönemde katılmış ve Merv'deki nakibler arasına girmişti. Oğlu İbn Mâhân'ın adına ise kaynaklarda

ilk defa Ebû Ca'fer el-Mansûr'un ölümünden sonra yeğeni İsa b. Mûsâ'ya biat etmeyişi sebebiyle rastlanır. Mehdi-Billâh döneminde (775-785) muhafız alayının kumandanlığına, 163 (780) yılından itibaren de genç veliaht Hâdî'nin sâhibü'l-haresliğine getirildi ve onun en yakın askerî danışmanı oldu. İbn Mâhân'ın muhafız alayı kumandanlığı Hârûnürreşid devrinde de (786-809) devam etti. Halife daha sonra onu Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin muhafefetine rağmen Horasan valiliğine getirdi.

İbn Mâhân'ın on yıl kadar süren Horasan valiliği, halka eziyet etmesi ve bilhassa koyduğu ağır vergiler yüzünden isyanlarla geçti. Önce Sistan'da Hâricî Hamza b. Edrek (Etrek) ayaklandı. 180 (796) yılında İbn Mâhân'ın görevlendirdiği Amraveyh b. Yezîd, 6000 kişilik bir kuvvetle Hamza b. Edrek'e karşı çıktı, çatışmada yenildi ve askerlerinin çoğu öldürüldü. İbn Mâhân, hakkındaki şikâyetler üzerine Hârûnürreşid tarafından 183'te (799) Bağdat'a çağrıldıysa da yeniden Horasan'daki görevine gönderildi. Bu arada onun Bermekîler'e karşı komplo hazırladığı ve Mûsâ b. Yahyâ'yı Horasanlılar'la mektuplaşarak onları halifeye karşı kışkırtma girişiminde bulunmakla suçladığı, bunun üzerine halifenin Mûsâ'yı hapse attırdığı ve daha sonra da serbest bıraktığı rivayet edilmektedir. İbn Mâhân'ın halifenin yanına gittiği sırada Nesâ'da Ebû'l-Hasîb liderliğinde yeni bir isyan başladı. İbn Mâhân geri döndüğünde Ebû'l-Hasîb'e eman verdi. Fakat Ebû'l-Hasîb ertesi yıl yeniden isyan etti; Nesâ, Ebîverd, Tûs, Serahs ve Nişâbur'u kontrolü altına almayı başardı; ancak Merv'i kuşatmaktan bir sonuç alamayınca Serahs'a çekildi. İbn Mâhân 186 (802) yılında Ebû'l-Hasîb'in üzerine yürüdü ve yapılan savaşta onu öldürüp ailesini esir aldı.

189'da (805) Horasan ileri gelenlerinin İbn Mâhân'ın kendilerine kötü muamelede bulunduğu, haksız yere mallarını ellerinden aldığı hususunda şikâyetle bulunmaları üzerine Hârûnürreşid eyalette işlerin nasıl gittiğini bizzat görmek için Horasan'a doğru yola çıktı. Rey'de halifeyi karşılayan İbn Mâhân ona hakkındaki ihbarların doğru olmadığını anlatarak görevinde kalmayı başardı. 190'da (806) İbn Mâhân'ın sert siyasetinin de etkisiyle Râfi' b. Leys Semerkant'ta ayaklandı. Dihkanlar tarafından önemli ölçüde desteklenen isyanın bastırılmaması üzerine durumun kötüye gittiğini gören halife İbn

Mâhân'ı görevinden alarak yerine Herseme b. A'yen'i tayin etti. Bu sırada Râfi' b. Leys Mâverâünnehir'in tamamına hâkim olmuş ve çok güçlenmişti. İsyanın son derece tehlikeli bir duruma geldiğini gören Hârûnürreşid, yanına oğullarından Me'mûn ve Sâlih'i alarak ordusunun başında Horasan'a hareket etti; Emîn'i işlerin idaresi için Bağdat'ta bırakmıştı (192/808). Tûs'a ulaşan Hârûnürreşid Me'mûn'u Merv'e gönderdi; fakat arkasından rahatsızlanarak burada öldü (193/809).

İbn Mâhân, Emîn ile Me'mûn arasında başlayan hilâfet mücadelesinde Emîn'in yanında yer aldı ve Me'mûn'un veliahtlıktan azledilmesi hususunda etkili oldu. Halife Emîn 195 (811) yılında onu el-Cibâl, Hemedan, İsfahan ve Kum valiliğine getirerek Me'mûn'un, Tâhir b. Hüseyin kumandasında gönderdiği 4000 kişilik kuvvete karşı hazırladığı 40.000 kişilik orduya kumandan tayin etti. Fakat askerlerine mal dağıtılan, silâh ve techizat bakımından daha mükemmelinin, sayı bakımından daha kalabalığının görülmediği rivayet edilen bu ordu, Rey yakınlarında karşılaştığı Tâhir b. Hüseyin'in çok iyi savışan disiplinli küçük ordusu tarafından bozguna uğratıldı ve büyük bir kısmı imha edildi; öldürülenler arasında İbn Mâhân da vardı (Şâban 195/Mayıs 811). Tâhir b. Hüseyin, İbn Mâhân'ın kesik başını vezir Fazl b. Sehl'e gönderdi (İbnü't-Tıktakâ, s. 214).

İbn Mâhân'ın oğlu, Suriye birlikleri kumandanı Hüseyin b. Ali kısa bir müddet sonra isyan ederek Halife Emîn'i hapsedmişse de sâdik adamlarının çabalarıyla hapisten kurtulan ve tekrar halife ilân edilen Emîn tarafından öldürülmüştür (Receb 196/Nisan 812).

BİBLİYOGRAFYA :

Dîneverî, *el-Ahbarü't-tivâl*, s. 390-391, 396-397; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 398-400; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut 1961, s. 170-171; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 34, 75, 103, 150-151, 163-166, 174, 177, 184, 191, 195, 203-205, 215, 227-230, 233, 235, 239-246, 256; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahri*, s. 213-214; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 340; II, 517-518, 522; IV, 39, 42, 76-77; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâside*, Damas 1959, I, 120, 152, 162, 192, 200-201, 219; II, 653; a.m.f., "İbn Mâhân", *El²* (İng.), III, 859; Zirikî, *el-A'lam*, V, 133; H. Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate*, London 1986, s. 79, 96, 97, 104-105, 121, 122, 124, 130, 139, 152, 176, 181-183, 186-187; ayrıca bk. İndeks; Fikret İslîtan, "Tâhir b. Hüseyin", *İA*, XI, 632; Ch. Pellat, "Ali b. İsa", *EIr*, I, 852.

NAHİDE BOZKURT

İBN MAHLED, Ebû Muhammed

(أبو محمد ابن مخلد)

Ebû Muhammed el-Hasen
b. Mahled b. el-Cerrâh
(ö. 267/880-81)

Abbâsî veziri.

209'da (824) Bağdat'ın güneyinde Dicle kenarındaki Deyrükunnâ'da doğdu. Benî Cerrâh kabilesine mensup hristiyan bir ailenin çocuğudur. İbn Mahled ihtidâ ettikten sonra Abbâsî divan teşkilâtına girdi. Halife Mütevekkil-Alellâh devrinde (847-861) kâtip olarak bir süre hizmette bulundu. İbrâhim b. Abbas b. Muhammed es-Sûlî vefat edince Divânü'd-diyâ'nın başkanlığına getirildi (243/857-58).

251 (865) yılında meydana gelen karışıklıklarda Ahmed b. İsrâil ile birlikte Vezir Ubeydullah b. Yahyâ'yı destekleyen İbn Mahled, 255'te (869) Halife Mu'tez-Billâh'ın annesi Kabiha'nın kâtibi olarak sarayda önemli bir mevkiye yükseldi. Aynı yıl Sâlih b. Vasîf, Bayık Beg ve Mûsâ b. Boğa el-Kebîr'in başlattığı isyan sonunda Mu'tez tahttan indirildi. İbn Mahled de Ahmed b. İsrâil ve İsa b. İbrâhim ile birlikte hapse atıldı ve malları müsâdere edildi. Müstaîn-Billâh halife olunca İbn Mahled'i kendisine vekâleten Mu'tez ve Müeyyed'in mallarını satın almakla görevlendirdi (258/872).

Mu'temid-Alellâh halife olduğu zaman daha önce vezirlikten azledilen Ubeydullah b. Yahyâ'yı yeniden vezir tayin etti. Ubeydullah ölünce yerine İbn Mahled getirildi (263/877). Aynı zamanda Halife Mu'temid'in kardeşi ve Abbâsî hânedanının güçlü siması Muvaffak-Billâh'ın sır kâtibi olan İbn Mahled, Mûsâ b. Boğa Sâmerî'ya gelince Halife Mu'temid'den izin alarak Bağdat'a kaçtı. Mûsâ'nın isteği üzerine halife onun yerine Süleyman b. Vehb'i vezir tayin etti. Süleyman, Mûsâ b. Boğa'dan aldığı destekle Bağdat'a giderek İbn Mahled'i hapsedti. Ancak Mûsâ b. Boğa'nın ölümü üzerine Süleyman b. Vehb'in gücü zayıflayınca İbn Mahled'den aldığı toprakları iade etti. Bir süre sonra Halife Mu'temid-Alellâh Süleyman'ı vezâretten azledip oğlu Ubeydullah ile birlikte hapse attı. Bu arada İbn Mahled ikinci defa vezir tayin edildi (Zilkade 264 / Temmuz 878). Bu olay halife ile Muvaffak-Billâh'ın arasının iyice açılmasına sebep oldu, ancak iplerin kopma noktasına geldiği bir sırada anlaşma sağlandı. Muvaffak-Billâh'ın müdahalesiyle İbn Mahled azledildi (265/879) ve İsmâil b. Bülbül vezirliğe getirildi.